

TÜRKİYE'DE DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNİN DÜŞÜNSEL VE TARİHSEL TEMELLERİ*

THE INTELLECTUAL AND HISTORICAL FOUNDATIONS OF THE DEMOCRATIZATION PERIOD IN TURKEY

Filiz Tufan EMİNİ**

ÖZET

Türkiye'de demokratik dönüşümün temelleri Sened-i İttifak'ın imzalanmasına dayanmaktadır. Bu temel, toplumsal ve ekonomik alanda, hukuk ve siyaset alanında yaşanan dönüşümler ve II. Dünya Savaşını demokratik bloğun kazanmasını takiben dünyada demokrasinin yayılması ile gözlenen dış etkenlerin desteğiyle zaman içerisinde gelişmiş ve demokrasi bugün gözlenen görünümüne kavuşmuştur.

ABSTRACT

The bases of democratic evaluation in Turkey has been backed from Sened-i İttifak. This bases has been developed while there are evaluations in social, economic and political fields and democracy has been getting popular in the world after the democratic block's victory in II. World War and taking its today views.

* Bu makale, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen (2001) "Türkiye'de Demokrasi ve Siyasal Değişme" başlıklı yüksek lisans tezinin güncelleştirilmiş bir özetidir.

** Araştırma Görevlisi, Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü

1.GİRİŞ

Toplumlar, var oldukları süre içerisinde bir çok değişim yaşamakla birlikte dünya toplumlarını da yaşadıkları değişimle etkilemektedirler. II. Dünya Savaşını demokratik bloğun kazanmasını takiben dünyada demokrasinin kartopu (Huntington, 1991: 100-106) etkisiyle yayılması bu etkileşimin en çarpıcı örneğidir.

Demokratik yönetimin tarihi Perikles döneminin Atinasına kadar geri götürülebilir. Bu dönemde dar bir alanda ve kısa bir süre hayatta kalmış olan demokratik yönetimin, toplumları sarması II. Dünya Savaşından sonra olmuştur. Bu noktada demokratik değişimin hangi etkenlerce belirlendiği konusu önem taşımaktadır. Demokratik değişim dış etkenlerle ve bu etkenlerin beraberinde getirdiği toplumsal değişimle bağlantılıdır. Toplumsal değişim beraberinde ekonomik değişim şartını da getirmektedir. Buna göre bir toplumda demokratik dönüşümün yaşanabilmesi için sözkonusu toplumun yurttaşlık bilincine sahip, etkin ve girişimci bireyler yetiştirecek eğitim olanaklarına, bireylerin toplumsal, siyasal ve ekonomik ihtiyaçlarını eşit olarak karşılayabildiği ve kitle iletişim araçlarının eğitici sunumlarından yararlanabildiği bir kentleşme düzeyine sahip olması gerekmektedir. Bu düzeylere ulaşmak kişi başına düşen gelir oranıyla, sanayileşmeyle yani kısaca ekonomik refahla doğru orantılıdır. Demokratik dönüşüm birtakım geleneksel ve dini unsurların bir engel olmaktan çıkarılmasını ve bireyin kişiliğinin oluşmasına dair ilk etkileri aldığı yer olan ailenin yapı itibarıyla katılımının sağlandığı ve kuşak çatışmasına ve gelenekselliğe yer vermeyen çekirdek aile tipine yitirilmesini de gerektirmektedir. Bu etkenler toplumun hukuksal ve siyasal düzenlemelerinin varlığını gerektirmektedir.

Bu çalışmada öncelikle demokrasi kavramına ve demokrasi ile ilgili ilk değerlendirmeler bağlamında demokrasinin düşünsel temellerine yer verilecektir. Bunun ardından demokratik rejimin temel niteliklerine kısaca değinilerek Türkiye'de demokratik dönüşümün temel belirleyicileri irdelecektir.

1. Demokrasi Kavramı Ve Demokrasinin Düşünsel Temelleri

Demokrasi, kelime anlamı itibarıyla halk yönetimi demektir. Kelime, Yunanca demos (halk) ve kratos (yönetim) kelimelerinden oluşan "democratia" sözünden gelmektedir. Demokrasi kavramı, kolektif karar alma süreci üzerinde halk denetimi ve bu denetimin kullanımında hakların eşitliği şeklinde tanımlanabilir (Beetham ve Boyle, 1998: 1-2). Bu tanıma göre farklı gruplar demokratik bir rejimde kendilerini ifade olanağı bulurlar ve bu ifadeyi demokrasinin çatışmaları uzlaştırıcı çatısı altında

yapma şansına sahiptirler (Selçuk, 1998: 11). Buna göre demokrasi aynı zamanda azınlıkta olanların haklarına ve görüşlerine saygı gösterilen, özgürlüklere dayalı, saydamlığı ve herşeyin kendi kimliğiyle ortaya çıkmasını sağlayan bir çoğunluk yönetimidir (Kışlalı, 1995: 198; Selçuk, 1998: 11). Tüm bu bileşenleri kapsayıcı bir tanım yapmak gerekirse demokrasi, yurttaşların toplumsal konulara ilgi duyduğu, ve bu konuları tartışma, kendi kendini yönetme veya kendilerini yönetecekleri seçme hakkına sahip oldukları ve tüm bunları dürüstlük, serbestlik ve samimiyet yoluyla yaptığı bir yönetim şeklidir (Esen, 1970: 325-333).

Demokrasi üzerindeki ilk yazılı değerlendirmeye Herodot Tarihi’nin 3. cildinde rastlanmaktadır. M.Ö. 5. yüzyılda kaleme alınmış olan bu yapıtta demokrasi halkın yönetimi yasalar önünde eşitlik tüm sorunların açık tartışmaya sunulması yöneticilerin makamlarından sorumlu tutulmaları olarak nitelendirilmiştir (Kışlalı, 1995: 198). Demokrasi, aynı yüzyılda fiil ehliyeti olan her erkek yurttaşın siyasal sistemde yerini alması gerektiği görüşünü savunan Perikles döneminin Atina’sında doğmuştur. Atina’da yurttaşlar “polis” olarak adlandırılan kent devletinde kamusal meseleleri birbirleriyle uyum içinde ve ortaklaşa halletmekle sorumlu olduklarının bilincine varmışlar, ve bu meseleleri doğrudan demokrasi yoluyla çözümlenmeye çalışmışlardır. Ancak polisler aslında demokrasinin ideal şeklinin vücut bulduğu yerler değildir. Çünkü polislerde eşitlik ve özgürlük yalnızca erkekleri kapsayan kavramlardı ve polislerde yaşayanların büyük bir çoğunluğu (kadınlar, köleler ve yabancılar) yurttaş sayılmadıklarından bu haklardan yararlanamıyorlardı. Bununla beraber “doğrudan siyasal katılım dışında yurttaşların dahi düşünce ve inanç özgürlüğü olmadığı gibi özel sosyal ve ekonomik planda tüm yaşamları en ufak ayrıntısına kadar polis tarafından düzenlenmekte ve denetlenmekteydi” (Göze, 1995: 5).

Demokrasi alanındaki düşüncelere temel teşkil eden Atina demokrasisi, bugüne kadar düşünce ve uygulama bazında köleliğin kaldırılması, cinsiyet, ırk, renk farkı gözetilmeksizin tüm insanlara seçme ve seçilme hakkının tanınması ve ifade ve vicdan özgürlüğünün sağlanması gibi önemli değişimler yaşamıştır.

Demokrasi teriminin uygulanma alternatifleri, doğrudan, yarı doğrudan ve temsili demokrasi şeklinde sınıflandırılmaktadır. Toplumun etkileyecek kararlar temsilciler olmaksızın doğrudan doğruya yurttaşların oy çokluğuyla alınıyorsa, bu yönetim şekli doğrudan demokrasi şeklinde adlandırılmaktadır (TDV, 1999: 10; Sartori, 1996: 104). Yarı doğrudan demokrasi, halkın temsilcilerinin seçildiği, ancak zaman zaman kamu-

yunu ilgilendiren önemli kararların alınmasında halkın doğrudan doğruya katılımının sağlandığı yönetim şeklidir (Dahl, 1996: 144). Son olarak temsili demokrasi, yurttaşların seçimle işbaşına getirdikleri temsilcileri aracılığıyla siyasete katıldıkları yönetim şeklidir.

2. Demokratik Rejimin Nitelikleri

Her yönetim şekli gibi demokrasi de bir takım değerler üzerine kuruludur. Bu değerler, halk egemenliği, hak ve özgürlükler, eşitlik, özgür ve adil seçimler, siyasal partiler ile şeffaf ve sorumlu iktidardır.

Halk Egemenliği: Demokratik yönetimin ana felsefesi, iktidarın toplumu oluşturan fertlerin her birine ait olduğudur. Buna göre, iktidar kaynağını ve meşruluğunu halktan almaktadır. Demokrasilerde bireylerin kamusal amaçların belirlenmesi ve gerçekleştirilmesi sürecine katılabilmesi ve egemenliğin olabildiğince tek tek bireylerce kullanılması, belli bir sosyal tabakanın ya da çıkar grubunun egemenlik kurma tehlikesini önlemektedir (Çukurçayır, 2000: 20-21).

Hak ve Özgürlükler: Demokratik bir toplumda hak ve özgürlükler bireylerin özgür ve eşit doğmalarıyla başlamakta ve ömür boyu güvence altına alınmaktadır. Bireylerin hak ve özgürlükleri sosyal ve ekonomik haklar ile siyasal haklar üzere iki grupta ele alınmaktadır. Bireylerin istihdamı, konutu, yeterli yaşam standartları, eğitimi ve diğer ihtiyaçlarını karşılayan sosyal ve ekonomik haklar, toplumdaki eşitsizliği ve farklılıkları azaltacağı için demokrasiye dolaylı yoldan katkıda bulunmaktadır (Beetham ve Boyle, 1998: 111). Siyasal hak ve özgürlükler kapsamına giren düşünce ve vicdan özgürlüğü, ifade özgürlüğü ve cinsiyet, din, dil, ırk farkı gözetilmeksizin yönetimde söz sahibi olma hakları ise demokrasinin gelişiminde doğrudan etkilidir.

Eşitlik: Demokrasilerde halk egemenliği, ancak yurttaşlar sosyal ve ekonomik statü farkı gözetilmeksizin yönetimde söz sahibi olurlarsa mümkündür. Eşitlik ilkesiyle tam olarak ifade edilmek istenen, bireylerin hukuk önünde eşitliği ve iktidarın oluşumunda eşit pay sahibi olmalarıdır.

Özgür ve Adil Seçimler: Günümüzde demokratik rejimler, toplumsal yapılarının boyutları ve karmaşıklığı nedeniyle temsili bir nitelik taşımaktadırlar. Halkın kendisini temsil edecek grupları iktidar yaptığı ve denetlediği temsili sistemler için özgür ve adil seçimler vazgeçilmez unsurlardır. Özgür ve adil seçimlerin ilk kriteri, seçim kriteridir. Seçim kriterine göre, hangi makamlara seçimle gelinebileceği, kimlerin aday olabileceği, seçimin ne zaman yapılacağı, kimlerin oy kullanabileceği, seçim bölgelerinin nasıl oluşturulacağı, kazananın tespiti için oyların nasıl sayılıp değerlendirileceği gibi konuların mevzuatla düzenlenmesi gerekmektedir.

İkinci kriter ise seçim prosedürüdür. Buna göre seçmenin ilk kaydından kampanyaya, oyların sayımına kadar seçimin nasıl gerçekleştirileceğinin kararlaştırılması, seçim sonuçlarına gölge düşürecek kötü uygulamaların engellenmesinin ve kuralların tarafsız ve katı olarak uygulanmasının sağlanması sürecidir (Beetham ve Boyle, 1998: 33-34).

Siyasal Partiler: Seçimler gibi siyasi partiler de temsili sistemlerin önemli ögesidirler. Siyasi partiler, toplumsal meselelere ilgi duyan ve duyduğu ilgi sonucu iktidar olmak isteyen bireylerin örgütlendiği gruplar olarak kamuoyunun bilinçlenmesini sağladıkları için; etkin bir muhalefet oldukları takdirde iktidarı denetleme görevini yerine getirdikleri için modern demokrasilerde önemli bir yere sahiptirler (Duverger, 1974: 15).

Şeffaf ve Sorumlu İktidar: Demokrasilerde siyasi karar alma sürecinin meşruluğundan ancak vatandaşların ve onların temsilcilerinin içinde yer aldıkları ve kamusal çıkarla ilgili sorgulama ve eleştirilerini yaptıkları kamusal bir tartışma mekanı var olduğu sürece söz edilebilir (Kahraman vd., 1999: 55). Bu aynı zamanda kaynağını halktan alan iktidarın ona karşı sorumluluğunu ifade etmektedir. Halk ise iktidarın bu sorumluluğundan doğan denetim hakkını kullanabilmek için onun faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olmalıdır. Bilerin bilgi hürriyeti olarak adlandırılan bu hak, iktidarın açıklama yükümlülüğü, kamunun dökümanlara ulaşma hakkı ve kamu makamlarının toplantılarının açıklığı olmak üzere üç alanı kapsamaktadır. Toplumdaki siyasi yolsuzlukları en aza indirme kaygısı taşınan şeffaf ve sorumlu iktidar ilkesi bu yönleriyle kuvvetlere ayrılır ve yargı bağımsızlığı ilkelerini de gerektirmektedir.

3. Demokrasi Ve Kurumsal Değişim

İdeal bir yönetim şekli olarak nitelendirilen demokrasi her toplumsal sistemde değil ancak işlevsel olabileceği bir toplumda geçerli olabilecek bir yönetim tarzıdır (Köker, 1990: 20). Yani demokrasi ancak sosyal, siyasi ve ekonomik açıdan belli bir seviyeye gelmiş, demokrasinin gerektirdiği asgari kurumlara sahip olan bir toplumda doğal seyrinde işleme imkanı bulabilecektir. Bu açıdan bakıldığında yaşamsal ihtiyaçlarını karşılayabilen, yeterli bir eğitim düzeyine ulaşmış ve siyasi bilinç sahibi bireylerden oluşan toplumların demokratik bir rejime sahip olma olasılığı artmaktadır.

Demokrasi halkın yönetimi demek olduğundan demos (halk), demokrasinin vazgeçilmez koşuludur. Bu noktada sorulabilecek önemli bir soru demosun kimlerden oluştuğudur. Demos, devlet yönetimine doğrudan veya dolaylı yollardan katılma hakkına sahip kişilerden oluş-

maktadır. Bu nedenle demosla eş anlamlı olarak yurttaş kelimesi kullanılabilir. Yurttaşlık kavramı doğuşu, cinsiyeti, sosyal statüyü, ekonomik durumu ve bunun gibi bir çok farkı bir kenara atarak (Schmitler ve Karl, 1995: 68; Burdeau, 1964: 13) toplumsal konularda sorumluluk sahibi olmayı gerektirmektedir. Yani yurttaş olma bilinci (Touraine, 1997: 100) ve bu bilincin ülkedeki geleneksel yapı tarafından desteklenmesi demokrasinin önemli bir koşuludur.

Demos, yurttaşlık bilincine sahip olmalı, toplumsal meselelere ilgi duymalı ve bu meselelerin çözülmesinde sorumluluk taşımalıdır. Yurttaşlık bilincine ve siyasal ilgiye sahip olmak eğitilmiş bir bireyde daha kuvvetle gerçekleşeceğinden eğitim demosun taşınması gereken diğer bir niteliktir. İktidar, bireyin yeteneklerini kullanma ve geliştirme yeterliliğidir (Sartori, 1996: 30). Tanımdaki geliştirme kelimesi doğuştan gelen yeteneğin eğitimle pekiştirilmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca 21. yüzyıl toplumlarının giderek karmaşıklaşmış sorunlarının çözümü eğitilmiş bireyler yetiştirmenin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Böylece eğitim toplumun beklenti ve gereksinimlerine cevap veren birey yetiştirme işlevi görmektedir (Kula, 1992: 23). Konuya değişik bir boyuttan yaklaşmış olan Barber'e göre demokrasi eğitimle değil bireylere sorumluluk yükleyerek deneyim sonucu öğrenilebilir. Ancak kendisine sorumluluk verilen bireylerin bilgiye ihtiyaç duyacağı gözardı edilemez (Barber, 1995: 289-290). Sonuç itibarıyla eğitim demokrasiler için önemli bir unsurdur. Nitekim eğitilmiş yurttaş yönetime katılırken, doğrudan sistemlerde toplumsal olayları çözümü, temsili sistemlerde ise toplum için en iyi olanı iş başına getirme yeterliliğine sahip olacak, ayrıca eğitilmiş yurttaşlar arasından ve onun oylarıyla iş başına geçen iktidar da erdemli ve liyakatli bir iktidar olacaktır.

İdeal bir demokraside yurttaşlar iletişim olanaklarını da iyi kullanabilmeli, etkin olmalı ve kamuoyu oluşturabilmelidir. İletişim olanaklarının kullanılması demokrasilerde bireylerin siyasal süreç hakkında bilgi sahibi olma haklarının bir sonucudur. Birey iletişim kanallarını iyi kullanarak toplumun diğer fertleriyle etkileşime geçip kamuoyu oluşturabilecek ve iktidarlara denetim ve kontrol görevini yerine getirebilecektir. Kamuoyu oluşturmanın diğer bir unsuru da etkin bireylerdir. Etkinlik, bireyin siyasal sisteme ve onun parçalarına etki etmekle sistemi kendi yararına çalıştırabileceğini düşünmesi ve eyleme geçmesidir (Çukurçayır, 2000: 68; Kalaycıoğlu, 1986: 514). Tüm bu özelliklere sahip olan bireyler yerel, bölgesel ve küresel bağlamdaki her türlü gelişmeye yakın ilgi duyacak, bilişsel talepleriyle kendisine sunulan olanaklar arasındaki denge-sizlikten rahatsızlık duygusunu yaşayacak, dışarıdan denetimli kişi yerine,

özdenetimli ve özyönelimli birey olmanın yaratıcı ve eleştirel gücüyle, küresel gelişmelerin gerisinde kalmama çabasını her aşamada sergileyecektir (Gümüş, 2006: 174-175).

Demokrasinin işlevsel olabileceği toplumsal sistemler aynı zamanda hukuksal yapı, toplumsal ve ekonomik refah açılarından belli bir noktada olmalıdırlar. Toplumlarda bireylerin hak ve yükümlülükleri yaygın olarak anayasayla veya yasalarla tanımlanır ve güvence altına alınmaktadır. Doğal olarak bireyler kendilerini ifade ederken yasaların koyduğu sınırlar ile çevrilidirler. Demokratik bir rejimin en önemli unsuru etkin yurttaştır. Yurttaşlar kendilerine etkin sıfatı kazandıran katılma ve ifade özgürlüklerini ancak bu alandaki hukuksal düzenlemelerin varlığı ölçüsünde kullanabilirler. Bu nedenle yasalar sınırlılıklarla beraber hakları ve demokratik bir sistemin sahip olması gereken unsurları kapsayacak şekilde düzenlenmelidir. Bireylerin temel hak ve özgürlükleri ile sınırları, siyasal partilerin nitelikleri, seçme ve seçilme ile ilgili hükümlerin yasalarda ifade bulması, hem güvence altına alınmaları yönünden hem de bireylere siyasal davranışlarında yol göstermeleri yönünden önemlidir.

Demokrasinin ekonomik açıdan belli bir rahatlığa ulaşmış toplumlarda yaşama şansı daha büyüktür. Bu, bireylerin yaşamsal gereksinimlerini karşılayabilecekleri bir üretim düzeyinin iktisadi yaşamda belirli bir sermaye – emek dengesinin ve son olarak toplumsal sınıflar arasında çok büyük gelir farklar bulunmamasının demokratik gelişme açısından önemine işaret etmektedir (Kışlalı, 1995: 207). Ekonomik refahın mevcut olduğu toplumlarda bireylerin eğitim olanakları artmakta, duyarlı halk çeşitli gruplar etrafında örgütlenerek sivil toplumu geliştirebilmekte ve doğrudan demokrasinin yaşam şansı artmaktadır. Bununla bağlantılı olarak demokratikleşmeyi ekonomik refaha bağlı gören bir görüşe göre, iktisadi açıdan gelişmiş bir toplumda demokrasi zaten yerleşmiş olacak, gelişmemiş bir toplum demokratikleşmeden uzak olacak, seviyesi bu iki durum arasında olan geçiş halindeki toplumlar ise demokrasiye geçişi muhtemel toplumlar olacaktır. İçinde bulunduğumuz demokrasinin üçüncü dalgasında otoriterizmden demokrasiye geçişlerin bir çoğu bu geçiş bölgesinde, özellikle onun üst sıralarında toplanmıştır (Huntington, 1995: 49). Ancak demokrasinin sadece yüksek seviyede bir iktisadi gelişme görülen yerlerde sürdürülebileceği yargısına varmak da yanlıştır. Çünkü demokrasi Hindistan ve Türkiye gibi gelişmekte olan bir çok toplumda da bazı sorunlara rağmen başarıyla yürütülebilmektedir.

4. Türkiye'de Demokratik Dönüşümün Temel Belirleyicileri

Türkiye'de demokratik dönüşüm, toplumsal ve ekonomik etkenler, hukuk ve siyaset alanındaki değişimler ve dış etkenler yardımıyla şekillenmiştir.

4.1. Toplumsal ve Ekonomik Etkenler

Toplumsal ve ekonomik etkenler geleneksel aileden çekirdek aileye geçiş, eğitim olanaklarının gelişmesi, kentleşme ve ekonomik gelişme olgularını içermektedir.

4.1.1. Geleneksel Aileden Çekirdek Aileye Geçiş

Siyasal davranışların açıklanmasında her ne kadar yetişkinlerin tutum ve davranışları esas olarak alınsa da, çocukluk kazanımları yetişkin davranışının belirleyicileri olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, aile bireyin toplumsallaşmasında yerine getirdiği adaptasyon işlevi ile çocuğa toplumda geçerli değer ve normlar kadar aile içi somut ilişkilerle belli karar verme ve katılma kalıplarını da aktarmaktadır. Bu işlevin gerçekleşmesi ailenin gelir ve eğitim seviyesi ile, toplumsal ve siyasal hayatta etkin bireylerden oluşmasıyla da bağlantılıdır (Uysal, 1984: 83).

Türk toplumunun geleneksel aile tipi ikinci derece ebeveynleri de kapsayan, aile içi ilişkilerin büyüklere itaat ve küçüklerin kollanması şeklinde olduğu, erkeğin hakimiyetine dayanan ve birden çok kadınla evliliğe izin veren bir yapıya sahipti. Bu nedenle geleneksel, ataerkil, geniş türk ailesi değiştirilmesi amaçlanan kurumlardan biriydi. Amaçlanan bu değişim için ilk adım İsviçre Medeni Kanunu'nun kabul edilerek uygulanması olmuş, bu kanun ile evlilik kanun güvencesine alınmış, erkeğin çok evliliği yasaklanmış ve kadın erkek eşitliği sağlanmıştır. Medeni kanun ile toplumda erkekler ile eşit bir statüye kavuşturulan kadınlar 1934 yılında kendilerine seçme ve seçilme hakkının verilmesiyle siyaset alanının, eğitimleri ve iş alanındaki başarılarıyla toplumsal alanın değerli unsurları haline gelmişlerdir. Türk aile yapısında başlayan bu değişim, sanayileşme, kentleşme ve orta sınıfların gelişmesi ile geleneksel aileden çekirdek aileye dönüşümüne devam etmiştir. Bu dönüşümle geleneksel ailedeki kollama ve itaate dayanan ilişkiler yerini ortak hareket etme ve birlikte karar almaya dayanan ilişkilere bırakmıştır. Kentsel alanlardan sonar kırsal kesimde de yaygınlaşan çekirdek aile, kararlara katılan ve görüşlerini rahatça ifade edebilen fertlerden oluşan bir yapıya sahip olduğu için üyelerine toplumsal ve siyasal sorumluluklara sahip birer birey yapma işlevini de yerine getirebilmekte, aile içi kararların alınmasına katılan birey, toplumsal kararların alınmasına da sorumluluk sahibi olmanın kendisine

verdiği etkinlik duygusu ve siyasal ilgi ile tereddüt etmeden katılmaktadır.

4.1.2. Eğitim

Toplumda var olan kültürü bireye aktarma sürecinin bir parçası olarak eğitim (Erdem, 2006: 1), bireyin davranışlarını değiştirerek toplumsal ve siyasal hayata uyumunu sağlamaktadır. Bu nedenle, demokrasinin toplumda kabul görmesi toplumu oluşturan bireylerin eğitim seviyesiyle doğrudan bağlantılıdır. Daha açık bir ifadeyle demokrasi yüksek eğitim seviyelerine ulaşmış toplumlarda daha kolay kabul görmektedir.

Türkiye’de eğitimle ilgili çalışmalar II. Mahmut döneminde ilköğretimin zorunlu hale gelmesiyle başlamıştır. Bu düzenlemelerden uzun bir süre sonra 1924 yılında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat kanunu ile ilköğretim birleştirilmiş, modern toplumun temelleri atılmıştır. 1928 yılında yeni Türk alfabesinin kabul edilmesiyle düşen okur – yazarlık oranı, öncelikle millet mektepleri ve halk evlerinin çalışmalarıyla, daha sonra ise temel eğitimin zorunlu hale gelmesi ve 8 yıllık eğitim şartı ile yükseltilmiştir. Temel eğitimin zorunlu hale gelmesi ile yıllar geçtikçe lise ve yüksekokul düzeyindeki okullaşma oranları da artış göstermiştir. Eğitim seviyesinde meydana gelen bu artış, hak ve özgürlüklerini bilen ve diğer bireylerin haklarına saygı duyan, toplumsal konular hakkında fakir yürütme yeteneği olan, katılımcı ve etkin bireylerin yetişmesinde etkili olmuştur.

Siyaset ve eğitim bilimleriyle uğraşanlar yukarıda özellikleri sıralanan etkin bireyin yetişmesi için demokrasi öğretiminin büyük önem taşıdığı kanaatindedirler. Buna göre devletin demokratik kimliğini muhafaza edip sürdüreceği olan demokratik kimliğe sahip bireylerin yetişmesi için okul müfredatlarının buna göre düzenlenmesi gerekmektedir. Bu kimlik özelliklerinin kazandırılması 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu’nda ifade edilen demokrasi eğitimi ilkesi ile de desteklenmektedir (Cafoğlu, 1997: 597). Bu bağlamda demokrasi eğitimi sağlayacak olan öğretmenlerin de her şeyden önce demokratik kültür sahibi bireyler olması gerektiği tartışmasız kabul edilen bir gerçektir.

Bir toplumda toplumun beklenti ve gereksinimlerine yanıt veren bireyin yetiştirilmesi yeterli bir eğitim için gerekli bilimsel donanım sağlanması ve bireylerin eğitim olanaklarına eşit düzeyde ulaşması ile yani ekonomik gelişme ile doğru orantılıdır (Kula, 1992: 23).

4.1.3. Kentleşme

Kentleşme, bir çok ekonomik ve siyasal değişimi beraberinde getiren toplumsal bir gelişimdir. Kentleşme ile kitle iletişim araçlarına ulaş-

ma ve okur – yazarlık oranları ile tarım dışı uğraşlar sonucu gelir seviyesinin artması bireylerin siyasal davranışlarını etkilemektedir. Türkiye’de kentleşme 1950’li yıllarda sanayileşme ile birlikte kırdan kente göç ile başlamıştır. Hükümetlerin izlediği yanlış politikalar ve kentlerin artan nüfus ile yetersiz kalması bu göçün sağlıklı kentleşmeye yol açmasıyla sonuçlanmıştır. Yoğun bir şekilde başlayan iç göçü kaldıramayan kentler yeterli iş olanakları yaratılmadığından işportacıların türemesi ve gecekondulaşma ile hoş olmayan bir görünüm kazanmışlardır. Geçiş halinde olan bu kesim önceleri toplumsal ve siyasal olaylara ilgisi, içine kapanık bir tutum sergilemiş, düzeni değiştiren her duruma tepki duymuştur. Zamanla çevreye uyum gösteren, hemşehrlik ilişkileri dışında da ilişkiler kurmaya başlayan, daha iyi iş olanaklarına ve yaşam standartlarına ulaşan bu kesimin ilgileri kentteki eğitim olanaklarının ve kitle iletişim araçlarının bilgi verme özelliğinin bir sonucu olarak değişime uğramıştır.

Kente göç etmekle ekonomik, toplumsal ve siyasal açıdan değişime uğrayan bireyler kırsal kesimle bağlantılarını koparmamış, devam eden ilişkiler sonucu kentte kazanılan değerler kırsala da aktarılmıştır. Kitle iletişim araçlarının kırsala ulaşması, temel eğitimin zorunluluğu, siyasal partilerin oy toplama amacıyla yaptığı ziyaretler gibi etkenler de bu değişimi desteklemiş, kırsal kesimde de bir siyasal kültür oluşmaya başlamıştır. Siyasal kültürün oluşumu başlangıçta kişisel sorunlar için devlet büyüklerine toplumda saygın kişiler aracılığıyla başvurma şeklinde iken sonraları toplumsal sorunlara ilgi duyarak bu sorunları grup halinde örgütlenerek iletmeye ve ülke sorunlarını tartışarak iktidarları etkilemeye kadar varmıştır.

4.1.4. Ekonomik Gelişme

Sanayileşme, kentleşme, gelir dağılımında adalet, eğitim olanaklarına ulaşma ve kültürün yaygınlaşması, orta sınıfın genişlemesi ve sivil toplumun gelişimi gibi olgularla sebep sonuç ilişkisi içinde olan ekonomik gelişme, bir toplumda demokratik kültürün oluşmasına ve gelişmesine etki eden önemli bir faktördür. Ancak ekonomik gelişme bir yandan siyasal tutumları güçlendirirken bir yandan da siyasal yabancılaşmaya yol açabilmektedir. Bu görüşe göre ekonomik gelişme siyasete bireysel katılımı olumlu yönde etkilerken mobilize katılımı düşürmektedir (Özbudun, 1975: 120).

Türkiye’de ekonomik gelişme kaygıları Cumhuriyetin ilanından sonraki dönemde ortaya çıkmış, çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmak hedeflenmiştir. Bu amaçla ülkeye özel sermaye çekilmeye çalışılmış, sanayileşmenin itici gücü olarak devletçilik politikası izlenmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası toprak sahipleri, tüccarlar, devlet memurları ve aydınlar-

dan oluşan orta sınıfın genişlemesi ile otoriter hükümet şekline olan direnç güçlenmiştir (Beetham ve Boyle, 1998: 126). Bununla beraber sermayenin kişilerin elinde toplanmasıyla küçük esnaf kesiminin ortaya çıkması, siyasal değişme üzerinde etkili olan işçi sınıfının doğuşu ve sendikal hareketler aracılığı ile siyasal fikirlerin yayılması da bu zamana rastlamıştır (Karpas, 1996: 97, 107).

Türkiye'de ekonomik gelişmenin sağlanması 1930'larda yapılan planlama çalışmaları ile de gündeme gelmiştir. Sözkonusu planlarla amaçlanan, Türkiye'ye uygun önemli iç ve dış pazarları dikkate alarak, bu pazarlara uygun sanayi yapısı oluşumunu öngörmek, tüm sektörlerdeki üretimin niceliksel ve niteliksel gelişimini yönlendirmek, iktisadi ortamda bununla bağlantılı değişimi desteklemek ve piyasa ekonomisine geçişi adım adım sağlamaktır. Diğer bir amaç ise Türk toplumunun toprak kültürü aşamasından demokratik ve sanayi kültürü aşamasına üst düzeyde bütünleşerek geçmesine yardımcı bilgi ve teknoloji, sanat, norm, değer, tutum, kurum modelleri ve işleyiş kurallarının geliştirilmesini ve yaygınlaşmasını sağlayıcı desteklemeyi yapmak ve bunu daha ilerdeki sağlıklı dönüşüm aşamalarına taşıyıcı düzenlemeleri getirmektir (DPT, 2006: 1-4).

4.2. Hukuk ve Siyaset Alanında Değişme

Hukuk ve siyaset alanında yaşanan değişimler kapsamında çeşitli hukuki düzenlemeler, hak ve özgürlüklerin gelişimi ve demokratik kurumların kuruluşu olguları incelenmiştir.

4.2.1. Kanun-u Esasi ve Diğer Metinler

Türkiye'de anayasal devlet yolunda atılan adımların ilki bir kısım ayan ile II. Mahmut arasında imzalanan Sened-i İttifak'tır. Sened-i İttifak merkezi otoritenin keyfi davranışlarını sınırlamak yolunda ilk yazılı belgedir (Soysal, 1997: 19). Bu belge ile padişah bir çeşit denetime tabi tutulmuştur (Yılmaz, 1998: 21).

Türkiye'nin anayasal hayata geçişini hızlandıran ikinci gelişme Tanzimat Fermanı'nın kabulüdür. Bu belge kanunların üstünlüğüne dayanan bir yönetime geçiş için bir hazırlık olup barındırdığı bir takım hükümlerle padişahın kendi iktidarını yine kendisinin sınırlaması yolunda bir adımdır (Yılmaz, 1999: 42). Ferman üç temel noktaya işaret etmektedir. Bunlar, Padişahın kendi iradesini sınırlaması, can, mal ve namus güvenliğinin kanunlar çerçevesinde korunması ve yönetimin kendi iradesine göre değil belirli ilkeler doğrultusunda hazırlanacak kanunlara göre yapılmasıdır (Berkes, 1973: 188).

Bu gelişmelerin ardından Türk tarihinin ilk anayasası olan Kanun-u Esasi 1876 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla iki meclisten oluşan bir parlamento kurulması öngörülmüş ve seçim sisteminin iki dereceli çoğunluk olduğu hükme bağlanmıştır. Anayasa Türk toplumunda parlamentoya dayalı bir hayatın başlatılması ve böylece yönetime katılma ve bir hukuk devleti olma yolunda önemli bir gelişmedir (Yılmaz, 1999: 43). Bu niteliğiyle parlamentoya dayalı bir hayata ve katılıma olumlu yaklaşan 1876 anayasası bir çok eskiklik taşımaktadır. Ancak padişahın yetkilerini sınırlayarak meclise karşı sorumlu hale getirmesi ve hak ve özgürlükleri genişletmesi açısından Türkiye’de demokratik gelişmenin hız kazanmasında önemli bir role sahiptir.

4.2.2. Hak ve Özgürlüklerin Gelişimi

Türk tarihinde insan hakları alanında ilk gelişmeler Meşrutiyet Dönemi olarak adlandırılan ve 1876 anayasası ile başlayan dönemde ortaya çıkmıştır. Anayasa kişi güvenliği, ibadet özgürlüğü, mülkiyet hakkı ve konut dokunulmazlığı gibi hakları tanımış, kanun önünde ve devlet hizmetine girmede eşitlik, kanunsuz vergi konamayacağı, verginin gelirle orantılı olarak alınması, işkence yasağı ve doğal yargıç ilkesi gibi esasları benimsemiştir. Tanınan bu haklar aynı dönemde diğer ülkelerce hazırlanan anayasalarla karşılaştırıldığında olumlu niteliklere sahiptir (Uygun, 1996: 12 – 14). Taşıdığı tüm eksikliklere ve süreçte yaşanan kesintilere rağmen meşrutiyet dönemi Türkiye açısından insan hakları alanında dünya standartlarına yakın bir takım düzenlemelerin yapıldığı ve demokratikleşme, hukuk devleti olma ve halk bilinçlenmesi adına önemli başlangıçların yaşandığı bir dönemdir.

4.2.3. Meclisin Kurulması

Türkiye’de ilk parlamento 1876 anayasasından sonra kurulmuştur. Meclis-i Umumi olarak adlandırılan parlamento Ayan Meclisi ve Mebusan Meclisi’nden oluşan bir yapıya sahiptir.

Kanun-u Esasi üzerinde 1909 yılında yapılan bir takım değişiklikler ile padişahın yasama ve yürütme üzerindeki etkileri sınırlandırılmış, yürütme organı yasalara karşı sorumlu hale getirilmiş ve meclis feshinin şartları ağırlaştırılarak (Yılmaz, 1999: 43) parlamentoya dayalı bir düzen kurma yolunda bir adım daha atılmıştır. Türk demokrasi tarihi açısından en önemli gelişme olan milli egemenlik ilkesine dayalı bir parlamentonun kurulması ise Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara’da kurulması ile olmuştur.

4.2.4. Katılımın Genelleşmesi

Demokrasi için katılımın genelleşmesi önemli bir gelişmedir. Buna göre bireyler fırsatlardan deneme, ifade etme, savunma ve nihayetinde kendi kararları doğrultusunda harekete geçme imkanlarından mahrum kaldıklarında, aynı zamanda başkaları için empatiden de mahrum kalacaklar, bilgi yönünden zayıf düşecekler, görüşlerini ifade etme, onları savunma ve kendi görüşlerini gözden geçirme gibi önemli becerilere muhtemelen sahip olamayacaklardır. Bu şartlar altında demokrasinin işlemesi zayıf olacaktır (Sitembölükbaşı, 2005: 142).

Türkiye'de göstermelik de olsa ilk seçimler I. Meşrutiyet döneminde yapılmıştır. Henüz siyasal partilerin olmadığı ve padişah iradesiyle yönetilen 1877 Türkiye'sinde Mebusan Meclisi'ni oluşturmak üzere yapılan bu ilk seçimlere birinci ve ikinci seçmenler olarak iki seçmen grubunun oluşturulması için büyük ölçüde zamana ve önceden yapılmış hazırlıklara gerek duyulduğu düşünülerek, seçimleri çabuk bitirmek ve meclisi bir an önce toplamak amacıyla ancak sınırlı sayıda seçmen katılabiliştir (Sezen, 1994: 220). Seçmen yaşının 25 olarak belirlendiği, kadınlara, mülk sahibi olmayanlara ve vergi vermeyenlere oy hakkının tanınmadığı da düşünülecek olursa yukarıda ifade edilen sınırlı seçmen sayısı daha da düşmektedir. II. Meşrutiyet döneminde ise seçimler ülke çapında yapılarak oy hakkı nispeten genişletilmiştir ancak kadınlar gene oy hakkına sahip değildir.

Türk siyasal hayatında tek partili dönem olarak adlandırılan Halk Partisi iktidarı katılım açısından pek çok gelişmenin yaşandığı bir dönemdir. Halk Partisi'nin iktidar olduğu 1923 seçimlerine 18 yaşını dolduran tüm erkekler katılmış, seçmen olabilmek için vergi vermek ve mülk sahibi olmak koşulları aranmamış ve daha geniş kitlelere oy hakkı tanınmıştır (Sezen, 1994: 232 – 234). Katılımın genelleşmesi adına son nokta 1934 yılında konulmuş, seçim kanununda yapılan bir değişiklik ile Türk kadını seçme ve seçilme hakkına sahip olmuştur.

4.2.5. Siyasal Partilerin Doğuşu ve Çok Partili Siyasal Hayat

Türkiye'de siyasal parti niteliği gösteren ilk siyasal örgüt İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. Bu cemiyet sınırlı toplumsal ve ekonomik çıkarların temsilcisi bir siyasal parti olarak değil, halk iradesinin sözcüsü olarak iktidar olmayı da başarmıştır. Bu dönemde cemiyete karşıt hareketler Hürriyet ve İtilaf Fırkası çatısı altında örgütlenmiştir. Bu dönemde siyaset, iktidar – muhalefet rekabetiyle yapılmıştır. Demokratik nitelikler gösteren bu dönem devlet meseleleri karşısında yetersiz kalan İttihatçılar yönetimi elden bırakmak istemeyince kapanmış, yerini sorumluluk yük-

lenmeksizin iktidarda söz sahibi olmak fikrine ve İttihatçıların diktatörlüğüne bırakmıştır (Ahmad, 1995: 191).

Milli mücadele sırasında oluşturulan cemiyetlerin Halk Fırkası adı altında birleşmesiyle Türk siyasal hayatında yeni bir dönem başlamıştır. Halk Fırkası iktidarı bu dönemde muhalefet pek söz sahibi olamadığından Türkiye için tek parti sisteminin uygulandığı bir zaman dilimidir. Bu dönemin örgütlü ilk muhalefet hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ile ortaya çıkmıştır. Bu fırkanın Şeyh Said İsyanının ardından İstiklal Mahkemesi'nin kararıyla kapatılmasından yaklaşık 5 yıl sonra parti içinde bir denetim organı yaratma veya muhalif bir fırka oluşturma düşüncesi (Öz, 1996: 82) ve dış güçlerin eleştirilerine son vermek amacıyla Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Geniş halk kitlelerinin büyük ilgisiyle karşılaşan parti Gazi Mustafa Kemal ile siyasal sahada karşı karşıya gelme durumunda kalılabileceği gerekçesiyle kapanmıştır (Tuncay, 1983:1971).

II. Dünya Savaşını demokratik cephenin kazanması ile dünyada hakim duruma geçen demokratik ideolojilere Türkiye'nin kendi siyasal rejimini uydurma düşüncesi ve Birleşmiş Milletler üyeliği Türkiye'de çok partili hayata geçişi hızlandırmıştır (Karpaz, 1996: 125 - 127). Savaş sonrası yaygınlaşan liberal düşünce Türkiye'yi de etkilemiş, 1946 yılında Cumhuriyet Halk Partisinden ayrılan bir kısım liberaller Demokrat Parti'yi kurmuştur. Partinin 1950 yılında iktidar oluşuyla Türkiye'de siyaset demokratik bir görünüm almıştır.

4.2.6. Uygulanan Seçim Sistemleri

Türkiye' de I. ve II. Meşrutiyet döneminde seçimler iki dereceli çoğunluk yöntemiyle yapılmıştır. Buna göre her sancak bir seçim bölgesi, her kaza da bir seçim şubesi sayılmış, seçmenler ikinci seçmenleri, ikinci seçmenler de temsilcileri seçerek oy haklarını kullanmışlardır. İki dereceli çoğunluk sistemi Türkiye'de Cumhuriyetin ilanından sonra da uygulanmaya devam edilmiştir.

Gerçek anlamda demokratik bir nitelik taşımayan iki dereceli çoğunluk sisteminin terkedilerek seçmenlerin temsilcilerini aracısız seçtikleri tek dereceli seçim sisteminin vurgulanması 1946 seçimleriyle sağlanmıştır. Bu seçimlerde açık oy ve gizli sayım yöntemlerine göre yapılan değerlendirme, 1950 seçimleri ile gizli oy ve açık sayım şeklinde değişmiş, ayrıca hakim güvencesi de sağlanarak demokratikleşme yolunda önemli adımlar atılmıştır.

Çoğunluk usulünün getirdiği olumsuz sonuçlara duyulan tepki adaletli temsil ilkesini ortaya çıkarmış (Özdenkoş, 1999: 81), 1961 yılında

ve sonrasında yapılan seçimlerde nispi temsil sistemi uygulanmıştır. Seçimler ilke olarak serbest, eşit, tek dereceli genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre yapılmıştır. Seçmen yaşı I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde 25, Cumhuriyetin ilanından sonra 18, 1934 yılında 22, 1961 yılında 21, 1995 yılında 18’dir.

4.3. Dış Etkenler

Türkiye, bir yandan batılılaşma hareketleri ve diğer yandan orta güçte bir ülke olmaya doğru dengesiz bir şekilde ama hızla gelişmekte olan bir ülke olması dolayısıyla gelişmiş ülkelerden ve özellikle batıdan gelen etkilere oldukça açıktır (Ünal, 1994: 117). Bu nedenle Türkiye’nin demokratik dönüşümünde dış etkenler büyük rol oynamışlardır.

Türkiye’de demokratikleşme Sened-i İttifak ile başlamıştır. Bu dönemde ülkede batılılaşma politikaları izlenmeye başlanmış ve Sened-i İttifak’ın imzalanması ve ardından Tanzimat ve Islahat Fermanları’nın ilanı bu politikaların bir uzantısı olarak gündeme gelmiştir. Bu noktada Türk demokrasi çabası bir bakıma batıya öykünme şeklindedir ve demokrasi batıda parlamenter düzen olduğu için demokratikleşmenin değil batılılaşmanın koşulu olarak Türkiye’de parlamenter sistemi istemek (Çavdar, 1995: 11) şeklinde gündeme gelmektedir. Tanzimat ve Islahat Fermanları Avrupa devletleriyle ittifak arayışı içinde olunan bir dönemde bu devletlerin ülkedeki bütün yabancı uyruklular arasında tam bir eşitlik sağlanması yönündeki talepleri sonucu hazırlanmış ve Türkiye’de anayasal hayata geçişi hızlandırmıştır.

Dış güçlerin etkisiyle yaşanan bu gelişme siyasal kültürde bir değişmeyi de beraberinde getirmiştir. Askeriyeden eğitime tüm toplumsal alanlarda batılılaşma politikası izleyen Türkiye siyasal değişmelerde de batıyı model almıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası tek parti rejiminin model alınan batı rejimleriyle uyuşmayacak kadar otoriter olmasından dolayı eleştiri alması ve batıyla ittifak içine girmek isteyen yönetimin bu eleştirilere son vermek için güdümlü bir muhalefet yaratmak istemesi sonucu kurulmuştur.

II. Dünya Savaşı’nı demokratik kanadın kazanmasıyla batılı devletler totaliter diktatörlere karşı uğruna savaşılan kutsal değerler olarak dile getirdikleri demokratikleşme ve demokrasi ilkelerini tüm dünya uluslarının siyasal yapılarında egemen kılmak için Birleşmiş Milletler konferansını hazırlamışlardır (Ekinci, 1997: 269 – 270). Bu dönemde demokratik olmayan bir düzene sahip olduğundan tepkiyle karşılanan Türkiye de bu konferansa katılarak Birleşmiş Milletler antlaşmasını imzalamış, böyle-

ce insan hakları ve demokrasiye dayalı bir rejime geçmeyi taahhüt etmiştir.

Bu gelişmelerin ardından Türkiye’de 1945 yılında batıyla sosyal siyasal ekonomik bağlarını koparmamak için yeniden çok partili rejim denenmiş, aynı sene Sovyet – Rus tehditinin başgöstermesi bu denemenin başarılı olmasını sağlamış, bu değişimle Cumhuriyetin getirdiği siyasal rejimin Avrupa Parlamentarizmine benzemesi yolundaki eksikliği de giderilmiştir (Kürkçüoğlu, 1978: 1 – 2; Eroğul, 1990: 56).

SONUÇ

M.Ö. 5. yüzyılda Atina’da Perikles iktidarının hüküm sürdüğü dönem, demokrasinin ilk örneğidir. Bu dönemden sonra düşünürlerin ideal devlet yönetimi için ortaya koyduğu düşünceler zamanla gelişerek günümüz demokrasisinin temelini oluşturmuştur. Bu temelin sağlamlığı demokrasinin işlevsel olabileceği, sosyal, siyasal ve ekonomik bakımdan belli bir seviyeye gelmiş bir toplumda yaşamasına bağlıdır.

Demokrasi, halk egemenliği, hak ve özgürlükler, eşitlik, özgür ve adil seçimler, siyasal partiler, şeffaf ve sorumlu iktidar gibi asgari şartlar gerektiren bir yönetim anlayışıdır. Bu açıdan toplumlar, demokratik değişme yolunda geçecekleri evrelerde sözkonusu şartlara ulaşmak için öncelikle demokrasinin işlevsel olabileceği toplumsal, ekonomik ve hukuksal ortamı oluşturmalı ve demokrasinin temelini etkin yurttaşın yaratılmasına odaklamalıdır.

Toplumların demokratikleşme yolunda geçirmeleri gereken dönüşüm toplumsal, ekonomik, siyasal ve hukuksal değişimlerle beraber halk egemenliğini, siyasal partilerin kurulmasını ve seçimler yoluyla yarışmalarını, seçim sonrası başa gelen iktidarların şeffaf ve sorumluluk sahibi olmalarını sağlamak için geçirilen değişimleri de içermektedir. Bu değişimler kimi toplumlarda kendiliğinden oluşurken kimi toplumlarda da dışarıdan gelen doğrudan veya dolaylı faktörlerce oluşturulmaktadır. Türk toplumunun demokratikleşme çabası dış faktörlerin etkisiyle demokratik atılımlar yapan toplumlara bir örnektir.

Çalışmada Türkiye’de demokratik dönüşümü başlatan ve devam ettiren toplumsal, ekonomik, siyasal, hukuksal ve dış etkenler üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Buna göre aile, eğitim, kentsel hayatın olanakları, ekonomik gelişme düzeyi, ülkede kanuni, siyasal ve özgürlükçü süreci başlatan bir siyasal kültürün oluşması Türk demokrasisinin gelişiminde etkili olmuştur. Bununla beraber dikkati çeken önemli bir nokta Türki-

ye’de demokratik değişimi başlatan ilk etkenin dış etkenler olduğudur. Türkiye’de değişim batıda eğitim almış bir kısım aydınların padişaha Tanzimat ve Islahat Fermanları ile Kanun-u Esasi’yi kabul ettirmeleriyle başlamış, gelişme ve gerilemelerle süreç devam etmiştir. Yine İngilteredeki sanayi devriminin etkisiyle başlayan sanayileşme ve beraberinde gelen kentleşme, ekonomik gelişme, aile yapısı, eğitim olanakları ve laiklik gibi etki alanlarıyla değişimi hızlandırmış diğer dış etkenlerle birleşerek çok partili hayata geçiş sağlanmıştır.

KAYNAKLAR

Ahmad, Feroz (1995), **İttihat ve Terakki**, Çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Beetham, David, Boyle, Kevin (1998), **Demokrasinin Temelleri**, Çev. Vahit Bıçak, Liberte Yayınları, Ankara.

Berkes, Niyazi (1973), **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Burdeau, Georges (1964), **Demokrasi-Sentetik Deneme**, Çev. Bülent Nuri Esen, Ayyıldız Matbaası, Ankara.

Cafoğlu, Zuhâl (1997), “Eğitim ve Demokratik Kimlik”, **Yeni Türkiye Dergisi Türk Demokrasisi Özel Sayısı**, Yıl 3, Sayı 17, Eylül-Ekim, ss. 597-599.

Çavdar, Tefvik (1995), **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi: 1939-1950**, İmge Kitabevi, Ankara.

Çukurçayır (2000), M, Akif, **Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi**, Yargı Yayınevi, Ankara.

Dahl, Robert A. (1996), **Demokrasi ve Eleştirileri**, Çev. Levent Köker, Yetkin Yayınları, Ankara.

DPT (2006), “Türkiye’de Demokratik Planlı Kalkınma”, <http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/trkalkin.pdf>, 16.06.2006.

Duverger, Maurice (1974), **Siyasal Partiler**, Çev. Ergun Özbudun, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Ekinci, Necdet (1997), **II. Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Dış Etkenler**, Kardak Yayınları, İstanbul.

Erdem, Ali Rıza (2006), "Türkiye'nin Önemli Sorunlarından Biri: Yetiştirdiği İnsan Tipi", <http://www.universite-toplum.org/pdf/pdf.php?id=292>, 15.06.2006

Eroğul, Cem (1990), **Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Yayınevi, Ankara.

Esen, Bülent Nuri (1970), **Anayasa Hukuku Genel Esaslar**, Ayyıldız Matbaası, Ankara.

Göze, Ayferi (1995), **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Yayınları, İstanbul.

Gümüüş, Nazım (2006), "Demokratik Eğitim Toplumsallaşmış Bireyin Yetiştirilmesi", <http://ekutup.dpt.gov.tr/planlama/42nciyil/gumusn.pdf>, 16.06.2006.

Huntington, Samuel P. (1995), "Demokrasinin Üçüncü Dalgası", Çev. Ergun Özbudun, **Demokrasinin Küresel Yükselişi**, Der. Larry Diamond ve Marc F. Plattner, Çev. Levent Gönenç, Yetkin Yayınları, Ankara, ss. 31-52.

Huntington, Samuel P. (1991), **The Third Wave, Democratization in The Late Twentieth Century**, University of Oklahoma Press.

Kahraman, Hasan Bülent, E. Fuat Keyman ve Ali Yaşar Sarıbay (1999), **Katılımcı Demokrasi Kamusal Alan ve Yerel Yönetim**, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul.

Kalaycıoğlu, Ersin (1986), "Siyasal Katılımın Koşullarına Genel Bir Bakış: Türkiye Örneği", **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Ed. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, Beta Yayıncılık, İstanbul, ss. 509-533.

Karpat, Kemal H. (1996), **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal Ekonomik Kültürel Temeller**, Afa Yayıncılık, İstanbul.

Kışlalı, Ahmet Taner (1995), **Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, İmge Kitabevi, Ankara.

Köker, Levent (1990), **Modernleşme Kapitalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kula, Onur Bilge (1992), **Demokratikleşme Süreci ve Eleştirel Kültür Bilinci**, Gündoğan Yayınları, Ankara.

Kürkçüoğlu, Ömer (1978), "Türk Demokrasisinin Kuruluş ve İlerleyişinde Dış Etkenler", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 33, Sayı 1-2.

Öz, Esat (1996), **Otoriterizm ve Siyaset, Türkiye'de Tek Parti Rejimi ve Siyasal Katılma**, Yetkin Yayınları, Ankara.

Özbudun, Ergun (1975), **Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Yayın No: 363, Ankara.

Özdenkoş, Demet ve Tuncay Önder (1999), "Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Yeni Seçim Sistemi Arayışları", **Türkiye Günlüğü**, Sayı 57, Eylül- Ekim, ss. 74-89.

Sartori Giovanni (1996), **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, Çev. Tuncer Karamustafaoğlu ve Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara.

Schmitter, Philippe C. ve Terry Lyn Karl (1995), "Demokrasi Nedir Ne Değildir", **Demokrasinin Küresel Yükselişi**, Der. Larry Diamond ve Marc F. Plattner, Çev. Levent Gönenç, Yetkin Yayınları, Ankara, ss. 67-81.

Selçuk, Sami (1998), "Erkinci Demokrasi", **Türkiye Günlüğü**, Sayı 53, Ankara, ss. 2-12.

Sezen, Saim (1994), **Seçim ve Demokrasi**, Gündoğan Yayınları, Ankara.

Sitembölükbaşı, Şaban (2005), "Liberal Demokrasinin Çıkmazlarına Çözüm Olarak Müzakereci Demokrasi", **Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı 10, ss. 139-162.

Soysal, Mümtaz (1997), **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

TDV (1999), **Demokrasi Nedir**, TDV Yayınları, Ankara.

Touraine, Alain (1997), **Demokrasi Nedir**, Çev. Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Tuncay, Mete (1983), "Siyasal Gelişmenin Evreleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Ed. Murat Belge, Cilt 7, İletişim Yayınları, ss. 1967-1990.

Uygun, Oktay (1996), **Türkiye'de Demokrasi ve İnsan Hakları**, TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayınları, Ankara.

Uysal, Birkan (1984), **Siyasal Katılma ve Katılma Davranışına Ailenin Etkisi**, TODAİE Yayınları, Ankara.

Ünal, Oğuz (1994), **Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu, Tek Parti Yönetiminden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci**, Milliyet Yayınları, İstanbul.

Yılmaz, Faruk (1998), **Türk Anayasa Tarihi**, Tekten Ofset Matbaacılık, Niğde.

Yılmaz, Mustafa (1999), "Sened-i İttifak'tan Demokrat Partiye Demokrasi İçin Atılan Adımlar", **Kök Araştırmalar Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, Bahar, ss. 41-51.